

**САЦЫЯЛЬНАЕ СТАНОВІШЧА
КІРУЮЧЫХ АСОБ БЕЛАРУСКАЙ ВЁСКІ
(60—90-я гг. XIX ст.)**

У сучаснай гістарычнай навуцы вялікую папулярнасць набыла сацыяльная праблематыка. Адным з яе аспектаў з’яўляецца сацыяльная стратыфікацыя — ранжыраванне пэўных сацыяльных груп альбо асоб на падставе размеркавання ўлады, маёмасці ці прэстыжу. Яна мае два асноўныя напрамкі — афіцыйны і неафіцыйны. Афіцыйная стратыфікацыя адлюстроўвае юрыдычна замацаванае становішча, валоданне пэўнымі паўнамоцтвамі, магчымасцямі кіравання. Неафіцыйнае ранжыраванне базіруецца на ўласным аўтарытэце асобы. Абодва аспекты цесна перакрываюцца паміж сабой.

У 60—90-я гг. XIX ст. насельніцтва Беларусі «ўяўляла сабой складанае перакрываўнае элементаў, характэрных для сацыяльнай структуры індустрыяльнага грамадства, і элементаў саслоўнай іерархіі мінуўшай эпохі» [4, с. 92]. Самым шматлікім саслоўем у гэты час было сялянства (на пачатку рэформы 1861 г. яно складала 77 % насельніцтва Беларусі). Гістарычна скла-

лася так, што селянін лічыўся прадстаўніком і самага прыгнечанага саслоўя, якое знаходзілася ўнізе сацыяльнай піраміды. Правамоцтва такіх поглядаў нельга адмаўляць. Бяспраўнасць, прыніжанасць, зняважлівасць былі заўсёды спадарожнікамі сялянскага жыцця. Гэта сапраўды так, калі разглядаць сялянства як саслоўе, параўноўваць яго з іншымі групамі ў агульнаграмадскім кантэксце. Але ж не трэба забывацца на тое, што існуе не толькі «сялянства», але і асобны селянін. Былі такія сферы жыццядзейнасці, дзе ён мог быць ужо не самым ніжэйшым, бяспраўным, прыгнечаным, а стаяць вышэй за іншага, мець пэўныя перавагі, правы, паўнамоцтвы. У разрэзе афіцыйнай стратыфікацыі вышэйшыя прыступкі сацыяльнай лесвіцы займалі сялянскія пасадовыя асобы (члены валаснога і сельскага праўленняў) і найбольш заможныя вярхі вёскі (сяляне, якія мелі звыш 20 дзесяцін зямлі і звыш чатырох коней у гаспадарцы). Але не заўсёды афіцыйны статус з’яўляўся вызначальнай акалічнасцю ўзаемаадносін на вёсцы. Уласная павага і аўтарытэт ва ўяўленнях сялян часта мелі больш значную вагу. Здаралася і такое, што грамадская павага супадала з высокім афіцыйным статусам.

Сярод сялянскіх афіцыйных асоб галоўным з’яўляўся валасны старшыня. Немалаважную ролю адыгрываў пісар. Кіраўніком сельскай абшчыны быў стараста, які з’яўляўся ніжэйшай пасадовай асобай дзяржаўнага кіравання [8, с. 77]. Ён быў абавязаны выконваць усе ўказанні ўрадавых чыноўнікаў і сельскіх улад, якім быў падпарадкаваны, аднак мог без загадаў зверху затрымліваць бадзг, збеглых і дзэзерціраў; праводзіць папярэдняе дазнанне; меў права за правіннасці адправіць селяніна на грамадскія работы альбо арыштаваць; назіраў за спраўным унясеннем сялянамі падаткаў, земскіх грамадскіх збораў і адбываннем натуральных павіннасцей [1, с. 146].

Выдзяленне сацыяльнага статусу старасты ў адносінах да іншых сялян магчыма не толькі на падставе ўлады. Яшчэ адзін падмурак стратыфікацыі — прэстыж. Уладай селянін надзяляўся ўжо непасрэдна на пасадзе старасты, а прэстыжам, аўтарытэтам павінен быў валодаць яшчэ да таго, каб мець магчымасць быць абраным. Звычайна сельскага старасту выбіраў сельскі сход, які складаўся з гаспадароў пэўнай вёскі. Сяляне былі зацікаўлены, каб на пасаду свайго кіраўніка прызначыць найбольш здольнага да гэтай справы чалавека. Такі чалавек павінен быў ужо валодаць пэўным аўтарытэтам, зарэкамендаваць сябе як добрага, дбайнага гаспадара. Нездарма гаспадары «стараюцца... паказаць сябе перад грамадствам трудолюбивыми» [5, л. 2]. З гэтага вынікае, што працавітасць была адным з аспектаў адлюстравання сацыяльнага статусу. Насамрэч, працавітасць і дбайнасць аб сваім дабрабыце здаюцца даволі звычайнымі з’явамі, якія павінны прысутнічаць у кожнага і не з’яўляцца падмуркам для сацыяльнага ранжыравання. Аднак яшчэ

А. С. Дэмбавецкі пісаў, што сярод «худых» рыс беларускага селяніна ёсць «недостаточная заботливость о своем благосостоянии, доходящая иногда до недостатка трудолюбия» [2, с. 500]. У «Живописной России» нават надрукаваны асобны артыкул пад назвай «Ленность крестьян», дзе зазначаецца, што «на общину сваливается вина за леность» [3, с. 191]. Таму можна пагадзіцца, што найбольш дбайны гаспадар валодаў сярод сялян і большым аўтарытэтам.

Такім чынам, каб быць выбраным кіраўніком сельскай грамады, селянін павінен быў валодаць пэўным сацыяльным прэстыжам. Прасачыўшы эвалюцыю сацыяльнага стану афіцыйных кіраўнікоў сялянства пасля абрання, можна заўважыць, што аўтарытэт сярод аднавяскоўцаў яны паступова гублялі, і на вынікі наступных выбараў уплываў ужо не ўласны аўтарытэт, а ўлада і моц. У афіцыйных справах маецца вялікая колькасць скаргаў сялян на сваіх стараст. Галоўнымі падставамі незадаволенасці з'яўляюцца п'янства і выкарыстанне пасадовымі асобамі фізічнай сілы ў дачыненні да сялян. Жыхар Віцебскай губерні паведамляе, што стараста «бросился с яростью на мою жену, схватил ее за грудь и плечи... толкнул с силою разъяренного человека» [7, с. 148]. Аб бячынствах афіцыйных сельскіх асоб сведчыць і наступны прыклад: «...самопроизвольно им [старшиной] ... взята в пользу помещицы лошадь за яко бы порчу ульев» [7, с. 63]. Ёсць сведкі, што ў адным з выпадкаў старшыня «розгами высек глаз» селяніну [7, с. 117]. Альбо наступнае: «...по негодованию старосты о причиненных ему дерзостях мы арестованы» [7, с. 24]. Зразумела, што ў такіх выпадках аўтарытэт старшыні альбо старасты хутка змяняўся ў адмоўны бок. Але ў наступных выбарах яму ўжо не патрабавалася грамадская павага, таму што была магчымасць паўплываць на сялян з дапамогай свайго афіцыйнага становішча.

Архіўныя дакументы змяшчаюць звесткі аб існаванні карупцыі на вёсцы. Шматразова пытанні прызначэння кіруючых асоб вырашаў хабар. Акрамя старасты існавала пасада кандыдата. Кандыдат быў патэнцыяльнай заменай існуючаму старасце. Калі ў сувязі з пэўнымі абставінамі стараста ўжо не мог выконваць свае абавязкі, то на яго месца прызначаўся кандыдат. Рашэнне аб прызначэнні кандыдата фактычна належала валасному старшыне. Напрыклад, стараста Сімакоўскай сельскай грамады скардзіўся, што валасны старшыня «навел на него напрасный поклеп», па прычыне чаго стараста быў адхілены ад выканання сваіх абавязкаў, а на яго месца старшыня прызначыў кандыдата. У сваёй скарге стараста адзначае, што кандыдат неаднаразова «угощал» старшыню. Відавочна, што хабар вырашаў унутраную іерархію сельскай грамады.

Цікавымі з'яўляюцца звесткі пра ўзровень адукацыі сельскіх кіраўнікоў. Так, па Пінскім павеце з 11 старшынь толькі адзін ведаў граматы; у Ма-

зырскім павеце меўся адзін пісьменны старшыня з дваццаці; у Рэчыцкім з 34 старшынь 3 мелі хатнюю адукацыю, вучыліся ў прыходскіх вучылішчах, але ж не скончылі; найбольшая колькасць адукаваных старшынь была ў Наваградскім павеце — з 24 адзін скончыў народнае вучылішча і дзесяць мелі хатнюю адукацыю [6, л. 80—90, 114—25].

Афіцыйная стратыфікацыя займала ў разуменні сялян значныя і ўстойлівыя пазіцыі. Селянін заўсёды ўсведамляў сваё месца ў грамадзе. Улада часта была крытэрыем валодання вышэйшым сацыяльным статусам, што, тым не менш, не азначала валодання павагай і аўтарытэтам у неафіцыйным асяродку. У сваю чаргу, вышэйшыя колы сельскай грамады мелі ўплыў на сялянскае ўяўленне аб уласным становішчы ў сваім грамадстве, уласнай вартасці і годнасці, уласнага сацыяльнага месца ў пэўнай сацыяльнай страце.

ЛІТАРАТУРА

1. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён: у 3 т. Гісторыя сялянства Беларусі ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З. Е. Абязгаўз, Х. Ю. Бейлькін, А. Р. Бухавец і інш.; пад рэд. В. П. Панюціча. Мн., 2002. Т. 2.
2. *Дембовецкый, А. С.* Опыт описания Могилевской губернии: в 3 кн. / А. С. Дембовецкий. Могилев-на-Днепре, 1884. Кн. 3.
3. Живописная Россия. 1903. № 129.
4. *Каханоўскі, А. Г.* Саслоўная і сацыяльна-прафесійная стратыфікацыя беларускага грамадства ў 60—90-х гг. XIX ст. / А. Г. Каханоўскі // Выбраныя навуковыя працы БДУ: у 7 т. Мн., 2001. Т. 2: Гісторыя. Філасофія. Журналістыка.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 242, воп. 1, спр. 2158.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 242, воп. 1, спр. 1950.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 2642, воп. 1, спр. 100.
8. *Панютіч, В. П.* Социально-экономическое развитие белорусской деревни. 1861—1900 гг. / В. П. Панютіч. Мн., 1990.